

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Mexicaanse Revolutie: deconstructie van een politieke religie en daarbij passende geschiedenis

Buve, Raymond

Citation

Buve, R. (2011). De Mexicaanse Revolutie: deconstructie van een politieke religie en daarbij passende geschiedenis. *Leidschrift : Religieuze Politiek*, 26(August), 19-36. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72996>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72996>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Leidschrift

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel/Article: *De Mexicaanse Revolutie: de constructie van een politieke religie en daarbij passende geschiedenis*

Auteur/Author: R.Th.J. Buve

Verschenen in/Appeared in: *Religieuze politiek. Nieuwe interpretaties van een modern concept*, 26.2 (Leiden 2011) 19-36

© 2011 Stichting Leidschrift, Leiden, The Netherlands

ISSN 0923-9146

E-ISSN 2210-5298

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the publisher.

Leidschrift is een zelfstandig wetenschappelijk historisch tijdschrift, verbonden aan het Instituut voor geschiedenis van de Universiteit Leiden. *Leidschrift* verschijnt drie maal per jaar in de vorm van een themanummer en biedt hiermee al ruim vijfentwintig jaar een podium voor levendige historiografische discussie.

Artikelen ouder dan twee jaar zijn te downloaden van www.leidschrift.nl. Losse nummers kunnen per e-mail besteld worden. Het is ook mogelijk een jaarabonnement op *Leidschrift* te nemen. Zie www.leidschrift.nl voor meer informatie.

Leidschrift is an independent academic journal dealing with current historical debates and is linked to the Institute for History of Leiden University. *Leidschrift* appears tri-annually and each edition deals with a specific theme.

Articles older than two years can be downloaded from www.leidschrift.nl. Copies can be order by e-mail. It is also possible to order an yearly subscription. For more information visit www.leidschrift.nl.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts*.

Secretariaat/ Secretariat:

Doelensteeg 16
2311 VL Leiden
The Netherlands
071-5277205
redactie@leidschrift.nl
www.leidschrift.nl

Comité van Aanbeveling:

Dr. J. Augusteijn
Prof. dr. W.P. Blockmans
Prof. dr. H.W. van den Doel
Prof. dr. L. de Ligt
Prof. dr. L.A.C.J. Lucassen
Prof. dr. H. te Velde

De Mexicaanse Revolutie: de constructie van een politieke religie en daarbij passende geschiedenis

Raymond Buve

The Revolution has become “an albatros around the necks of the students of modern Mexican history”, who have been “hypnotized by the official rhetoric of the PRI”¹

Er zijn maar weinig revoluties in Latijns-Amerika waarover al jaren zoveel debat gaande is als de Mexicaanse Revolutie. Historici zijn het niet eens over het beginjaar, noch over het eindjaar, noch over de inhoud. Vanaf de jaren 1920 was er gedurende tientallen jaren maar één officieel erkende visie op de Mexicaanse Revolutie, haar oorsprong, haar verloop en de resultaten ervan. Andere visies werden als afwijkend beschouwd, al werden hun publicaties niet tegengegaan. Het revolutionaire regime heeft, om zich te legitimeren, vanaf het jaar dat ze aan de macht kwam (1917) gepoogd een politieke religie te ontwerpen met een daarbij behorende constructie van de geschiedenis. In deze politieke religie speelden twee elementen een hoofdrol en die zijn beiden neergelegd in de nieuwe grondwet van 1917. Ten eerste beschouwde het regime zich als de enige erfgenaam en voltooiër van de strikt seculiere en op ratio gebaseerde republiek. Al medio negentiende eeuw werd deze door een radicaal-liberale minderheid opgelegd aan een zéér katholiek Mexico, een land waar de wet altijd ondergeschikt was geweest aan persoonlijke, factie of corporatieve belangen. De toenmalige scheppers van deze seculiere republiek werden op het hoofdaltaar gezet en hun idealen op gedenkdagen verwoord in de *oración cívica*, het burgerlijk gebed. Hun pogingen verzandden echter uiteindelijk in burgerlijke ongehoorzaamheid en verzet.² Het tweede element vinden we in de sociaalprogressieve artikelen van de grondwet van 1917 over eigendom en arbeid. De nieuwe revolutionaire staat zou het instrument moeten worden om aanvaarding van de artikelen af te dwingen. Openbare onderwijsinstellingen van basisschool tot universiteit dienden zich aan de nieuwe geschiedenis en de in grondwet en wetten neergelegde regels te houden. De media werden, vooral na 1940, op indirecte wijze gecensureerd doordat de verkoop van papier

¹ P. Vanderwood, ‘Review of Caciques, Capitalists and Revolution’, *Southwestern Historical Quarterly* 88.4 (1985) 434-435.

² B. Hammnett, *Juárez* (Londen 1994) 206.

decennialang onder controle stond van de regering en onwillige kranten soms werden opgekocht. Politieke partijen en vakbonden werden gelijkgeschakeld en pogingen om dat ook met de Kerk te doen leidden tot zéér scherpe conflicten. Hoe heeft zich deze politieke religie tussen 1910 en 1940 ontwikkeld en waarom hebben na 1940 het regime en haar partij, de Partido Revolucionario Institucional (PRI), geleidelijk aan hun legitimiteit verloren?

De Revolutie: een ideologische lappendeken

De links radicale Amerikaanse historicus Frank Tannenbaum beschreef de Mexicaanse Revolutie eind jaren 1920 als een woelige zee waarin de golven alle kanten opslaan.³ Hij had gelijk, er was sprake van simultaan uitbrekende opstanden met verschillende visies en doeleinden die vaak al jaren vóór 1910 werden gepresenteerd in pamfletten, partijprogramma's en oproepen tot staking of opstand. Ze vormden een samenraapsel van eeuwenoude opvattingen over gemeenschappelijk bezit en traditioneel gezag, negentiende-eeuwse liberale opvattingen over de burger en zijn politieke rechten, en over de verhouding tussen kerk en staat. Daarnaast kwamen uit de Verenigde Staten en Europa anarchisme en socialisme binnen.

Ondanks alle ideologische en programmatische verschillen tussen de revolutionairen van 1910, was men het er wel over eens dat de al vijf maal herkozen president, generaal Porfirio Díaz, hetzelfde jaar diende te verdwijnen. Waarom? Zijn zeer autoritaire regime werd door principiële liberalen gezien als een schending van de burgerrechten en de liberale democratie. Díaz had in 1876 met een succesvolle opstand de macht overgenomen, herstelde na een halve eeuw oorlogen en staatsgrepen met harde hand de orde en stimuleerde Amerikaanse en Europese investeringen in de economie. Snelle modernisering ging gepaard met sociale ontwrichting in een Mexico waarvan de bevolking tot dan toe voor 85 procent in dorpen woonde. De liberaal Francisco I. Madero behoorde tot een facie van de Mexicaanse elite die van deze ontwikkeling had geprofiteerd maar er genoeg van had om door gemanipuleerde verkiezingen buiten de macht te worden gehouden. Hij schreef in 1909 een boek dat een pleidooi inhield tegen herverviering en voor vrije verkiezingen.⁴ Het boek sloeg aan en de bejaarde

³ F. Tannenbaum, *Peace by Revolution* (New York 1933).

⁴ F. I. Madero, *La elección presidencial* [De presidentsverkiezing] (Mexico 1909).

president Díaz moest hard terugslaan om de verkiezingen van voorjaar 1910 te kunnen winnen. Madero werd gevangen gezet, ontvluchtte en riep in november 1910 in de Verenigde Staten op tot een opstand. Hij kreeg veel sympathisanten onder mijn- en industriearbeiders, handwerkslieden, onderwijzers, journalisten, landarbeiders en (Indiaanse) boeren. Hun vaak flink verschillende motieven vormden tezamen een breed scala van maatschappelijke irritaties over arbeidsomstandigheden, diefstal van land, gewelddadig ingrijpen van de overheid bij stakingen en het knevelen van persvrijheid en de autonomie van lokaal (Indiaans) bestuur.

Uit Europa kwam de invloed van het anarchisme met Spaanse, Franse en Italiaanse arbeiders die in de jaren tussen 1880 en 1900 werden aangetrokken voor de opkomende Mexicaanse industrie. Marx had in Mexico weinig volgelingen en de ideologie van Lenin was nog onbekend. Anarchisme was de belangrijkste oppositie-ideologie gedurende het *Porfiriato*, de periode van het regime van Porfirio Díaz (1876-1911), en ook in de eerste jaren van de Revolutie. Uit de Verenigde Staten kwam de invloed van de in 1905 in Chicago opgerichte International Workers of the World die zich, in tegenstelling tot de American Federation of Labor, ook toelegde op de organisatie van de vele Mexicaanse migranten die werkten in de aanleg van spoorwegen, in de slachterijen van Chicago en als landarbeiders. Vooral de anarchisten onder de Wobblies⁵ hadden een grote invloed op de Mexicaanse migranten die door de economische crisis van 1906-07 werden gedwongen terug te keren en nu in Mexico werk zochten.⁶

Voor vele Mexicanen was het doodnormaal om uit politieke ideologieën wat je noemt à la carte elementen te kiezen en die met elkaar te combineren. Een mooi voorbeeld is de Mexicaanse oppositiepartij de Partido Liberal Mexicano, opgericht in 1906, door de gebroeders Enríque, Jesus en Ricardo Flores Magón toen zij in ballingschap in de Verenigde Staten zaten. Ze waren opgegroeid in een Indiaans dorp in de zuidelijke deelstaat Oaxaca. De broeders combineerden Indiaanse tradities van gemeenschappelijk bezit en autoriteit met liberale opvattingen uit de negentiende eeuw over de burger en diens politieke rechten met elementen uit het Europese anarchistische denken. Hun boodschap tegen de staat,

⁵ 'Wobblies' is een afkorting van (Industrial) Workers of the World. De dubbele WW leidde tot het woord Wobblies.

⁶ J.M. Hart, *Anarchism and the Mexican Working Class, 1860-1931* (Austin 1978) hoofdstuk 3; T. Benjamin en M. Ocasio-Meléndez, 'Organizing the Memory of Modern Mexico', *Hispanic American Historical Review* 64.2 (1984) 323-364: 360-361.

tegen het kapitalisme en vóór de anti-autoritaire gemeenschap sloeg aan in fabrieken, havens en oliebedrijven, maar ook in Indiaanse dorpsgemeenschappen.⁷

In 1910 was de dorpsgemeenschap met gemeenschappelijk bezit nog sterk vertegenwoordigd, zeker in Zuid- en Midden-Mexico. De beweging van dorpsleider Emiliano Zapata in de deelstaat Morelos ten zuiden van Mexico-Stad, was in essentie een conservatieve opstand gericht op het teruggeisen van de gemeenschappelijke grond die tijdens het Porfiriato in handen was gekomen van suikerplanters. De dorpsgemeenschap met haar traditionele leiderschap werd de basiseenheid voor politieke actie en rebellie toen de in herfst 1911 tot president gekozen Madero de wensen van Zapata, neergelegd in het *Plan de Ayala* (1911), afwees.⁸

Landarbeiders en veedrijvers op de noordelijke landgoederen waren veelal gebonden aan hun patroon. Deze band verschoof tijdens de Revolutie naar de succesvolle, en dus populaire, lokale krijgsheren als José Doroteo Arango, beter bekend onder zijn *nom de guerre* Pancho Villa. Hij werd na de moord op een grootgrondbezitter een Robin Hood-achtige bandiet en steunde in 1910, zoals vele anderen die de justitie ontvlucht waren, de opstand van Madero. Pancho Villa was één van de belangrijkste en populairste militaire leiders van de Revolutie. Hij wist zijn soldaten met land en buit aan zich te binden, maar heeft nooit een duidelijke ideologische overtuiging gehad.⁹

De verzameling opstanden die in naam van Madero in de loop van 1910 uitbrak, slaagde er in om Díaz in 1911 tot aftreden te dwingen. Toen begonnen de problemen pas echt, omdat Madero wel bereid was tot politieke hervormingen, maar in het geheel niet gediend was van socialisme en anarchisme. Inzake de rechten van de arbeid en teruggave van land aan boeren was hij terughoudend. Botsingen met het brede scala aan

⁷ E. Velázquez Hernández, 'Entre el magonismo y el maderismo: La participación de las Populucas de la Sierra de Sotepan, Veracruz, en la Revolución Mexicana' [Tussen Magonisme en Maderisme: De participatie van de Populucas Indianen uit de bergen van Sotepan in de Mexicaanse Revolutie] in: R. Buve en H. Fowler Salamini ed., *La Revolución en el Oriente de México, 1906-1940* (Madrid 2010) 29-51; D. LaFrance, *Revolution in Mexico's Heartland. Politics, War and State Building in Puebla, 1913-1920* (Lanham 2007) hoofdstuk 4.

⁸ J. Womack jr., *Zapata and the Mexican Revolution* (New York 1968).

⁹ F. Katz, *Life and Times of Villa* (Stanford 1988).

ontevreden waren onvermijdelijk.¹⁰ Toen in 1912 de chaos toenam door opstanden van teleurgestelde boeren en aanhangers van het verdreven regime Díaz, bleek de zwakte van de in 1911 gekozen president Madero. Deze werd begin 1913 in een militaire coup, gesteund door de Amerikaanse gezant, afgezet en vermoord. De oude elite deelde weer in de macht en hun president, generaal Victoriano Huerta, werd pas medio 1914 door een losse coalitie van revolutionairen uit Noord-Mexico verslagen.

De vraag waar het nu met Mexico heen moest, probeerde men te beantwoorden op een conventie van revolutionaire leiders en daar bleken de verschillen in visie en de botsende machtsambities. Er volgde een burgeroorlog en de uiteindelijke winnaars waren de noorderlingen onder Venustiano Carranza. De behoudende Carranza, onder Madero gouverneur van de noordelijke deelstaat Coahuila, wilde niet veel verder gaan dan het door Madero bepleite herstel van een liberale democratie. Het waren zijn generaals uit de noordelijke deelstaat Sonora, Alvaro Obregón en Plutarco Elias Calles, die inzagen dat arbeiders en boeren, die met hun leiders immers een grote rol hadden gespeeld in de burgeroorlog, nu niet meer waren weg te denken als actoren in de politiek. Dat betekende concessies om hen aan het nieuwe regime te binden.¹¹ Tegen de wil van Carranza kwam er in 1917 een progressieve grondwet die beperkingen oplegde aan het recht van grondeigendom (art. 27), en de rechten van arbeiders specificerde (art. 123). Grootgrondbezitters, industriëlen en mijn eigenaren achtten zich bedreigd. De antiklerikale artikelen 3 en 130 van de grondwet dienden ertoe de clerus uit het onderwijs en de politiek te verwijderen en hadden in laatste instantie tot doel de Kerk onder scherpe controle van de staat te brengen.¹²

De nieuwe grondwet werd afgekondigd net vóór de Russische Revolutie begon. De Mexicaanse Communistische Partij werd in 1919 opgericht maar speelde nauwelijks een rol in de jaren van de revolutionaire lappendeken. Vanaf 1920 werd de communistische invloed wel steeds

¹⁰ A. Hernández Chávez, *Mexico. A Brief History* (Berkeley 2006) hoofdstuk 9.

¹¹ L.B. Hall, *Álvaro Obregón, poder y revolución en México, 1911-1920* [Álvaro Obregón: macht en revolutie in Mexico, 1911-1920] (Mexico 1985).

¹² Hernández Chávez, *Mexico*, 231-233; José Luis López Ulloa, *Entre aromas de incienso u pólvora: Los Altos de Jalisco, México 1917-1940* [Tussen de geuren van wierook en kruit: Het hoogland van Jalisco, Mexico 1917-1940] (Leiden 2008) 148-152.

belangrijker, maar kon zich uiteindelijk niet tegen de dominante politieke religie doorzetten.¹³

De ontwikkeling van een politieke religie

Aan de basis staat de ideologische gedrevenheid van Mexicaanse liberaal-positivistische politici die het land in de negentiende eeuw zo snel mogelijk wilden ontwikkelen tot een moderne, seculiere natie. Particulier eigendom werd de norm, gemeenschappelijk dorpsbezit, evenals dat van gemeenten, diende te verdwijnen. De Kerk met haar bezit, monopolie en privileges werd gezien als een Spaans koloniaal instituut, een symbool van achterlijkheid en het voornaamste obstakel voor de opbouw van een nieuwe maatschappij. Mexicanen waren vrije individuele burgers van de Republiek en dienden zich als zodanig te gedragen. Deze ideeën werden neergelegd, eerst in de radicale liberale grondwet van 1857 en daarna in die van 1917. Beide grondwetten wilden hun sterk utopische visie opleggen aan een Mexico dat in de negentiende eeuw nog een archipel was van sterk verschillende lokale samenlevingen, deels bovendien in hoge mate Indiaans. Zowel in 1857 als in 1917 was er steun voor de grondwet, maar ook een breed scala aan passief en actief verzet.¹⁴ Voorbeelden waren de *Guerra de Reforma* (1857-1860), de priesterstaking van 1926, de door katholieke vrijkorpsen gevoerde Cristero-oorlog (1926-1929) en het brede verzet tegen het van bovenaf opgelegde socialistisch onderwijs (1931-1934).

De revolutionaire staat die zich vanaf 1917 ontwikkelde, zag zich als de erfgenaam van dit negentiende-eeuwse liberale gedachtegoed en erkende van meet af aan de noodzaak tot opbouw van een sterke staat als men dit wilde vervolmaken. In de officiële politieke ideologie markeerde de aanname van de revolutionaire grondwet, februari 1917, de terugkeer naar grondwettelijke verhoudingen en verkiezingen. De fase na 1917 diende te worden gewijd aan twee doelstellingen: ten eerste de vervolmaking van de seculiere revolutionaire staat, een vervolg op de pogingen die daartoe al onder de liberale grondwet van 1857 waren genomen, en die, na veel verzet, onder het regime Díaz waren gestrand; ten tweede de vervulling van de sociale beloften gedaan tijdens de Revolutie tot 1917. Zoals eerder gesteld

¹³ B. Carr, *Marxism and Communism in Twentieth Century Mexico* (Lincoln 1993).

¹⁴ F. Escalante Gonzalbo, *Ciudadanos imaginarios* [Imaginaire burgers] (Mexico-Stad 1992) 63-66.

beseften Obregón en Calles, beter dan Carranza, dat boeren en arbeiders niet meer als politieke actoren waren weg te denken. De Revolutie werd dientengevolge voorgesteld als een *revolución popular*, van en door het volk, en het gehele volk diende ervan te profiteren maar wel onder controle van de staat en binnen de termen die door de revolutionaire staat tussen 1917 en 1940 met wetgeving en regels werden gesteld. De ingewikkelde wetgeving op de landhervorming is een mooi voorbeeld. De boeren kregen land, maar niet in eigendom en bleven daardoor afhankelijk van de regering. Er waren tussen 1917 en 1940 legio voorbeelden van land in ruil voor politieke loyaliteit. De vrees voor een ongecontroleerde revolutie van beneden af was zeker niet nieuw. Die vrees heeft de hele negentiende eeuw bij de regerende elites, liberalen en conservatieven, bestaan.¹⁵

De neiging om de executieve macht te verheerlijken en in sterke mannen te verpersoonlijken hangt rechtstreeks samen met de uiterst moeizame vorming van de Mexicaanse nationale staat in de negentiende eeuw. Orde en stabiliteit waren decennialang ver te zoeken en na het betrekkelijk rustige Porfiriato dreigde vanaf 1910 dezelfde chaos.¹⁶ De meeste historici zijn het er over eens dat de jonge revolutionaire staat onder Carranza in 1917 het land niet onder controle had. Gouverneurs van deelstaten waren veelal hoogst autonoom opererende lokale krijgsheren, Zapata was nog steeds op de been in Morelos en werd pas in 1919 vermoord, Villa was nog immens populair in een deel van het noorden en de belangrijke oliedistricten stonden onder controle van lokale krijgsheren. Radicale, voornamelijk anarchistische, vakbonden beheersten de havens en in de deelstaten Puebla, Tlaxcala en Mexico (vlakbij de hoofdstad) voerde de overheid een voorlopig nog vergeefse strijd met radicale boeren.¹⁷

Toen Carranza in 1920 opteerde voor een burger als zijn opvolger grepen de *Sonorenses*, Obregón, Adolfo de la Huerta en Calles, de macht. Carranza vluchtte, liep in een hinderlaag en werd gedood. De la Huerta werd interim-president en bereidde de verkiezing van generaal Obregón (1920-1924) voor, die op zijn beurt de verkiezing van Calles voorbereidde (1924-1928). Calles liet Obregón herverkiezen, maar die werd vermoord.

¹⁵ Hernández Chávez, *Mexico*, 224-233; R. Buve, 'Consolidating a cacicazgo' in: T. Benjamin en M. Wasserman ed., *Provinces of the Revolution. Essays on Regional Mexican history 1910-1929* (Albuquerque 1990) 237-269.

¹⁶ W.L. Bernecker, 'Mexico en el siglo XIX: ¿Años olvidados y perdidos?' [Vergeten en verloren jaren?], *Iberamericana* 3.9 (2003) 209-220: 209.

¹⁷ Hernández Chávez, *Mexico*, 234-237.

Daarna wist Calles tot 1934 zijn politieke en ideologische doeleinden door te zetten middels door hem 'aangewezen' presidenten. Het zijn de Sonorenses geweest, en met name Calles, die de sterke revolutionaire staat hebben opgebouwd, later gecompleteerd door president Cárdenas (1934-1940).¹⁸

Tussen 1917 en 1940 werd het nieuwe revolutionaire regime geconsolideerd door gemanipuleerde verkiezingen op alle niveaus en het gebruik van politiek en militair geweld tegen andersdenkenden. Vanaf 1920 zorgde de zittende president voor zijn opvolger. Zonder dit instrumentarium had Carranza in 1917 niet aan de macht kunnen komen en hadden Obregón en Calles de macht niet kunnen consolideren, want het verzet van lokale revolutionaire krijgsheren, arbeiders en boerenorganisaties tegen disciplineren en gelijkschakeling was groot. Het slecht gedisciplineerde revolutionaire leger, veeleer een verzameling ambitieuze krijgsheren, werd tussen 1923 en 1929 onder strikte controle gebracht, en de opstanden van generaals en politici werden bedwongen. De Partido Nacional Revolucionario (PNR), opgericht in 1929 na de moord op Obregón, werd de verplichte arena voor de strijd om de macht onder controle van de president. In tien jaar tijd werden vrijwel alle politieke partijen en de vakbonden op alle niveaus opgenomen in de PNR. De penetratie van deze partij tot op gemeentelijk niveau werd bewust en rechtstreeks gerelateerd aan de uitvoering van landhervorming en de invoering van arbeidswetgeving, politieke instrumenten bij uitstek om loyaliteit te genereren onder boeren, arbeiders en al degenen die voor de overheid werkten. Het grootgrondbezit werd goeddeels onteigend en er werden uiteindelijk miljoenen hectaren land aan boeren gegeven. De rechten van de arbeiders werden in gedetailleerde wetgeving neergelegd en deze werd uitgevoerd.¹⁹

De Mexicaanse historica Hernández Chávez heeft gelijk met haar stelling dat 'The modern Mexican State was succesfully rebuilt between 1920 and 1940', maar haar stelling dat deze staat zich ontwikkelde tot een liberale democratie, wordt door velen niet gedeeld. Opinies over het gehalte

¹⁸ L.B. Hall, 'Alvaro Obregón and the Politics of Mexican Land Reform 1920-1924', *Hispanic American Historical Review* 60 (1960) 213-238.

¹⁹ M. Wasserman, 'Introducción' in: Benjamin en Wasserman ed., *Provinces of the Revolution*; R. Buve, 'Peasant Mobilization and Reform Intermediaries during the Nineteen Thirties' *Jahrbuch fuer Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas* 17 (Köln 1980) 355-393: 355-362.

aan democratie variëren tussen een door de uitvoerende macht bevoogde democratie, een stelling die door de Amerikaanse socioloog Brandenburg werd verdedigd; de visie van de Mexicaanse politicoloog González Casanova die de weinig democratische almacht van President en Partij scherp analyseerde; en die van de Peruaanse schrijver Vargas Llosa die tijdens een symposium (1988), voorgezeten door beroemde schrijver Octavio Paz, het zittende regime een perfecte dictatuur noemde, beter georganiseerd dan die in de Sovjet-Unie. Vargas Llosa werd direct daarop verzocht het land te verlaten.²⁰ De Amerikaanse historicus Thomas Benjamin sprak in 1970 terecht over de Mexicaanse staat als een Leviathan.²¹

Historia oficial van de revolutionaire staat

Uit de zich vanaf circa 1915 ontwikkelende politieke religie worden er drie doeleinden voor nadere bespreking genomen: de legitimatie van de revolutionaire staat door een *historia oficial*, de door het regime gewenste onderschikking van de Kerk aan de staat en het proces van de politiek-ideologische onderwerping van het onderwijs aan de staat. De landhervorming en de uitvoering van de progressieve arbeidswetgeving zijn als politieke instrumenten reeds aan de orde geweest.

Eerst de constructie van de *historia oficial* zoals die idealiter diende te blijken uit de publicaties van de openbare instellingen voor hoger onderwijs, uit de canon van officiële helden, uit de schoolboekjes, de voorgeschreven revolutionaire rituelen en de straatnamen. Een mooi voorbeeld is dat de voornaamste straten van steden en dorpen al sinds de jaren 1920 de namen hebben van de helden uit de verplichte schoolboekjes: Miguel Hidalgo en Morelos (de helden van de opstand tegen Spanje in 1810), Benito Juárez (de liberale president en winnaar van de Guerra de Reforma die Mexico na de

²⁰ Hernández Chávez, *Mexico*, 234; F. Brandenburg, *The Making of Modern Mexico* (Englewood Cliffs 1966); P. González Casanova, *La democracia en México* [De democratie in Mexico] (Mexico 1972).

²¹ T. Benjamin, 'The Leviathan on the Zocalo: Recent Historiography of the Postrevolutionary Mexican State', *Latin American Research Review* 20.3 (1985) 195-217.

Fransen verovering van 1863 in vijf jaar tijd wist terug te veroveren) en de revolutionaire helden Zapata en Villa. De historia oficial trok een rechte lijn van de Mexicaanse onafhankelijkheid naar het logisch sluitstuk, de revolutionaire staat. Dat was belangrijk voor de legitimatie van die staat, mede omdat er al in de twintiger en dertiger jaren concurrerende katholieke en marxistische historici opkwamen met afwijkende visies op de Revolutie.²²

De te volgen historische lijn om de Revolutie van Madero en Carranza te legitimeren als de moderne vervolmaking van het klassieke Mexicaanse liberalisme werd al rond 1915 geconstrueerd toen Villa door Obregón was verslagen, Zapata teruggedreven en de noordelijke winnaars al duidelijk waren. Mexico zou in haar geschiedenis slechts drie perioden van positieve verandering hebben meegemaakt, te weten, de opstand van Miguel Hidalgo tegen Spanje in 1810, gevolgd door de liberale republiek tussen 1855 en 1876, die pal stond voor de uitvoering van de radicale liberale grondwet van 1857 en het symbool werd van onafhankelijkheid door haar heldhaftig en uiteindelijk succesvol verzet tegen de Franse bezetting (1862-1867). De derde periode was de Revolutie van Madero en Carranza (1910-1920). Het aan de Revolutie voorafgaande Porfiriato werd als een reactionaire aberratie beschouwd van de doorgaande liberale lijn die, na een *revolución popular* en de daaruit voortkomende grondwet van 1917, werd voortgezet en vervolmaakt door de revolutionaire staat. Het regime van Díaz werd veroordeeld voor haar onderdrukking van democratische vrijheden, sociale en economische onrechtvaardigheid, haar politiek van verzoening met de Kerk en haar onderwerping aan Amerikaanse en Europese economische belangen.²³

Het regime van Díaz werd, zoals Benjamin het zo treffend zegt, tot *ancien régime* gemaakt. De Revolutie werd gepresenteerd als de antithese en in 1910 werd de absolute waterscheiding.²⁴ Deze constructie sloeg aan onder progressieve Amerikaanse en Europese historici die in de twintiger en dertiger jaren sympathiseerden met de door het revolutionaire regime gepresenteerde sociale doeleinden. Enkele Mexicaanse historici hoopten

²² Hieronder M. Cuevas S.J., *Historia de la Iglesia en México* [De geschiedenis van de Kerk in Mexico] (5 delen El Paso, Texas 1921-1928) en de stichter van de Mexicaanse Communistische Jeugdbeweging die in de jaren 1930 al teleurgesteld was over de Revolutie, J.C. Valadés, *El Porfiriato* [Het bewind van Porfirio Díaz] (Mexico-Stad 1941).

²³ Benjamin en Ocasio-Meléndez, 'Organizing', 338-345.

²⁴ Ibidem, 333.

met een zwarte legende over het Porfiriato een Amerikaanse interventie te voorkomen.²⁵ De lange adem van deze constructie blijkt wel uit onderstaande schets van het platteland tijdens het Porfiriato uit een recent verschenen Amerikaans handboek over de geschiedenis van Mexico:

De miljoenen Mexicanen die hun bestaan vonden in de stervende dorpen of als knechten op 's lands haciendas waren er slechter aan toe dan hun voorouders een eeuw geleden.²⁶

Het historisch onderzoek van de laatste decennia naar de omstandigheden op het Mexicaanse platteland maakt duidelijk dat hier sprake is van een uitermate stereotyperende generalisatie, het product van de politieke pamfletten en boeken, type *J'accuse*, die rond 1910 over het Porfiriato werden gepubliceerd. Deze pamfletten en boeken werden opgenomen in de officiële canon van de Revolutie, vele malen herdrukt en gebruikt in het onderwijs.²⁷ Ook de waterscheiding tussen Porfiriato en Revolutie heeft nimmer bestaan. Kritiek op het regime van Díaz bestond al jaren voor diens val, zelfs binnen diens regering. Het proces van maatschappelijke en economische modernisering, begonnen tijdens het Porfiriato, heeft zich daarna en goeddeels op eendere wijze voortgezet. Het revolutionaire regime heeft van dezelfde knevelende instrumenten gebruik gemaakt als Porfirio Díaz. Lesley B. Simpson wees al in 1940 op de veelvormigheid van de Revolutie. Het is nu ook volstrekt duidelijk dat in het land, dat tot ver in de twintigste eeuw een archipel was van tientallen verschillende samenlevingen, er niet alleen sprake was van meerdere revoluties, maar ook van meerdere 'porfiriatos'. In veel deelstaten werden tijdens het Porfiriato de gouverneurs voortdurend herkozen. Uit onderzoek weet men nu dat hun deelstatelijke regimes soms flink van elkaar konden verschillen. Er waren deelstaten waar boeren hun land kwijtraakten, maar ook deelstaten waar dat niet of veel

²⁵ Benjamin en Ocasio-Meléndez, 'Organizing', 333; D.C. Bailey, 'Revisionism and the Recent Historiography of the Mexican Revolution' *Hispanic American Historical Review* 58 (1978) 68-69.

²⁶ M.C. Meyer, W.L. Sherman en S.M. Deeds, *The Course of Mexican History* (New York/Oxford 2003) 442. Vertaling R. Buve.

²⁷ J.K. Turner, *Barbarous Mexico* (Chicago 1910); A. Molina Enríquez, *Las grandes problemas nacionales* [De grote nationale problemen] (Mexico 1909). Voor revisie, zie Berry Bock, 'Knechting en onderdrukking van de Mexicaanse landarbeiders: de charme van een vergissing' in: A. Ouweneel ed., *Campesinos. Kleine boeren in Latijns Amerika vanaf 1520* (Amsterdam 1993) 203-232.

minder gebeurde en waar zelfs veel land aan de boeren werd verkocht. Nog in 1990 werd een poging om op het prestigieuze openbare *Colegio de México* een symposium te organiseren tot revisie van de geschiedenis van het Porfiriato formeel afgewezen. Het boek kwam er toch, na een symposium op een particuliere universiteit, en veel historici van het eerder genoemde Colegio de México deden mee.²⁸

De Kerk en de revolutionaire staat

De invloed van de Kerk moest worden uitgebannen. Dat proces was al begonnen met de grondwet van 1857 en de Reforma-wetten (1859) die de scheiding van kerk en staat inhielden, het kerkelijk goed nationaliseerden, de kloosterorden ophieven evenals vele kerkelijke feestdagen en een burgerlijke stand instelden. Tijdens het Porfiriato bleef de antiklerikale wetgeving bestaan, maar Díaz zag bewust veel door de vingers omdat hij de Kerk ook zag als een instrument ter handhaving van orde en gehoorzaamheid. In ruil kreeg de Kerk de kans om particuliere katholieke scholen op te richten, kloosterorden kwamen terug met kloosters in particuliere huizen – zoals vroeger onze schuilkerken – en het kerkelijk bezit nam weer toe, maar stond nu op naam van particulieren. De radicale grondwet van 1917 ging nog veel verder dan die van 1857, want de Kerk werd juridisch niet erkend, priesters dienden zich individueel als beroepsbeoefenaar bij de overheid te registreren en zij verloren het actief en passief kiesrecht evenals het recht op politieke activiteit en uitingen waar dan ook.

De Kerk weigerde principieel om onderschikking aan de staat te aanvaarden met als voornaamste argument dat de autoriteit van de Kerk van God komt, bovennatuurlijk is, en dus tot een hogere orde behoort dan die van wereldlijke autoriteiten. De Kerk volgde paus Leo XIII die stelde dat de Kerk het recht heeft wetten uit te vaardigen en daarbij aan niemand

²⁸ L.B. Simpson, *Many Mexicos* (Berkeley 1974); M. Wasserman, 'The Mexican Revolution: Region and Theory, Signifying Nothing?', *Latin American Research Review* 25.1 (1990) 231-242:234; R. Buve en R. Falcón ed., *Don Porfirio omnipresente, pero nunca omnipotente. Hallazgos, reflexiones y debates, 1876-1911* [Don Porfirio 'overal aanwezig maar niet almachtig': Vondsten, reflecties en debatten over de periode, 1876-1911] (Mexico 2001); R. Rendón Garcini, *El Prosperato. Tlaxcala de 1884 a 1911* [De regering van gouverneur Próspero Cahuantzi, Tlaxcala 1884 tot 1911] (Mexico 1993) hoofdstuk 4.

ondergeschied is.²⁹ Vandaar dat het episcopaat zich nu ineens beriep op de voorheen zo bestreden liberale Reforma-wetten die Kerk en staat hadden gescheiden. Volgens de bisschoppen hield de scheiding in dat de Kerk volledig autonoom was naast de staat en voorzien was van alle attributen die een regering heeft: een executieve macht gerepresenteerd door het episcopaat, een wetgevende macht in de vorm van de Curie en een judiciële macht om gelovigen en ook niet-gelovigen aan te pakken die tegen de belangen van de Kerk ingaan. De regering eiste op haar beurt van de Kerk haar onderwerping aan de wet, en zo niet, dan toepassing van het strafrecht en dwang.

Onder Carranza en Obregón leidde dit nog niet tot een grote krachtmeting omdat het regime nog onvoldoende was geconsolideerd. Calles nam echter in 1926 de uitdaging aan toen er een compromis was bereikt met de VS inzake de rechten van Amerikaanse eigenaren in Mexico, met name in olie en mijnbouw. Calvin Coolidge (1923-1929), president van de overwegend protestantse VS, was nu niet van plan om de Mexicaanse katholieken te steunen. Een aanpassing van het wetboek van strafrecht in 1926 gaf de regering de kans om weerspannige clerus als crimineel aan te pakken. Toen een onderhoud van een commissie uit het episcopaat met Calles, een petitie aan het Congres, en een initiatief tot een boycott niet hielpen en de regering bovendien de stichting van een aparte Mexicaanse katholieke Kerk aanmoedigde sloeg de vlam in de pan. De Kerk verzette zich niet tegen de beginnende guerrilla van katholieke vrijkorpsen maar wilde er formeel ook niets mee te maken hebben, gegeven de pauselijke directieven om zich buiten de politiek te houden.³⁰

Het onderwijs en de revolutionaire staat.

Het federale ministerie van onderwijs slaagde er in om middels de verplichte schoolboekjes en de opleiding van onderwijzers haar constructie van het verloop van de Revolutie en de verdiensten ervan tot op het lokale niveau ingang te doen vinden. Dit begon met schrijver en tussen 1920 en 1924 minister van onderwijs José Vasconcelos. Zijn politiek verwoordde de

²⁹ Instructies aan pastoors dd. 19 april 1917 in encycliciek Leo XIII, *Praeclara Gratulationis Publicae Testimonia*, cit. in: López Ulloa, *Entre aromas*, hoofdstuk. 2, par. c., speciaal 159.

³⁰ Ibidem, 161 en hoofdstuk 3.

nieuwe politieke religie: *Forjar la patria*, het smeden van de seculiere moderne natie, en die verdedigen tegen binnenlandse en buitenlandse vijanden. Hij en zijn opvolger Moises Saenz keerden zich tegen de dreigende Angelsaksische economische en culturele dominantie. Ze propageerden een nationaal onderwijsprogramma voor alle plattelanders, Indianen en niet-Indianen, mede gericht op moderne productiemethoden in de landbouw, familie, hygiëne en het uitbannen van 'irrationele' patronen van denken en gedrag. Scholen moesten de laboratoria worden voor deze nieuwe nationale samenleving. Onderwijzers dienden de gemeenschap ook te dienen met naschools onderwijs, gesteund door mobiele culturele missies om dorpelingen te laten voldoen aan de eisen van de moderne nationale samenleving. Het programma, met als hoofddoel integratie van de dorpen in de beoogde nieuwe nationale samenleving en cultuur, liep van 1925 tot 1935.³¹

De resultaten vielen tegen. Saenz schreef een boek over zijn teleurstellende ervaringen en wilde het programma aanpassen aan de vaak sterk verschillende culturen op het platteland. Het passieve verzet werd nog groter toen in 1925 de radicale antiklerikaal Calles aan de macht kwam en achter de schermen zijn invloed behield tot 1934. Calles elimineerde de Kerk uit het openbaar en particulier onderwijs en gaf in 1931 vrij spel aan de marxistische minister van onderwijs, Narciso Bassols. Hij en Bassols meenden dat een socialistisch onderwijsprogramma niet zozeer het dialectisch materialisme van de Sovjet-Unie diende te propageren, maar in de schoolopvoeding katholieke kinderen moest 'defanatiseren'. Dat moest nu ook gebeuren op alle particuliere – lees katholieke – scholen. Katholieke afbeeldingen, waaronder de nationale patroon de Maagd van Guadalupe, werden uitgebannen, lessen in godsdienst – immers opium voor de massa – moesten worden vervangen door 'true scientific and rational knowledge'. Brigades van in Mexico-Stad opgeleide socialistische onderwijzers en

³¹ J. Buchenau, 'El maximato en crisis y la presidencia del general Abelardo L. Rodríguez, 1932-1934' [De crisis in de machtsperiode van Calle en het presidentschap van Abelardo Rodríguez, 1932-1934], *Boletín Fideicomiso Archivos Plutarco Elías Calles y Fernando Torreblanca* [Bulletin van de commissie die de archieven van Plutarco Elías Calles en Fernando Torreblanca beheert] 64 (2010) 1-17:10.

onderwijzeressen werden hiervoor naar de dorpen in de deelstaten gestuurd.³²

Nog in 1934 maakte Calles op een bijeenkomst van de PNR duidelijk dat Mexico

(...) een nieuwe periode in de Revolutie inging, die van de psychologische of geestelijke verovering want we moeten ons meester maken van het bewustzijn van de kinderen en jongeren, want kinderen en opgroeiende jeugd zijn van de Revolutie en moeten ertoe blijven behoren.³³

De reactie van het episcopaat was duidelijk: kinderen behoren toe aan de ouders. De stelling dat kinderen eerst aan de staat toebehoren en dan pas aan de familie is even onaanvaardbaar als de stelling dat de staat een absoluut recht heeft op het onderwijs.³⁴ Toen Bassols in datzelfde jaar probeerde seksuele opvoeding op school te introduceren kwam er een boycot van ouders en liet Calles hem vallen, uit vrees voor nog een opstand.³⁵ Bassols' politiek leidde niet alleen tot verzet onder ouders, maar ook onder onderwijzers en enkele deelstatelijke regeringen die niet gediend waren van radicale inmenging vanuit de hoofdstad. Tegenover het officiële '*hacer escuela, hacer estado*' [vrij vertaald: met de school maak je de staat],³⁶ stond in de late twintiger en de dertiger jaren het toepassen van een oeroude tactiek uit de Spaans-koloniale tijd: 'gehoorzamen maar niet uitvoeren'. Veel onderwijzers en lokale autoriteiten pleegden op deze wijze verzet tegen de staat. In de deelstaat Tlaxcala werden bladzijden uit de schoolboekjes gescheurd en al te ijverige 'socialistische' onderwijzers werden een enkele maal met afgesneden oren naar de stad teruggestuurd. Maar in dezelfde deelstaat vinden we onder textielarbeiders in dorpen ook ouders die het

³² J.W. Sherman, *The Mexican Right. The End of Revolutionary Reform, 1920-1940* (Greenwood Publ. 1997) 37; Buchenau, 'El maximato', 10.

³³ López Ulloa, *Entre aromas*, 145-146. Vertaling citaat R. Buve.

³⁴ De bisschoppen beroepen zich op de encyciek van Pius XI, *Divinis illius magistri* geciteerd in López Ulloa, *Entre aromas*, 146.

³⁵ M. Saenz, *Carapan* (Mexico 1930); H. Fowler Salamini, 'The Boom in Regional Studies of the Mexican Revolution. Where is it leading?', *Latin American Research Review* 28.2 (1993) 175-190: 189.

³⁶ E. Rockwell, *Hacer escuela, hacer estado* [Met onderwijs bouwt men de staat] (Mexico 2007). Een boek over de oplegging van het revolutionair onderwijs en de conflicten er omheen.

geheel met de regering eens waren en vroegen om ‘socialistische’ onderwijzers.³⁷

Het verval

Na 1940 werd de handhaving van de opgelegde politieke religie steeds moeilijker. Waarom? Een conservatieve koers van de PRI, die economisch meer tegen de bourgeoisie ging aanschurken, leidde tot teleurstelling onder radicaal links en geleidelijk aan wist de Kerk weer aan invloed te winnen, ook in het onderwijs. Maar het zou nog tot president Carlos Salinas de Gortari (1988-1994) duren vooraleer de beperkende artikelen uit de grondwet werden geschrapt. Het essentiële logistieke probleem voor de handhaving van de politieke religie was de steeds grotere afstand tussen de gepredikte sociale en politieke doeleinden van de Revolutie en de er steeds meer van afwijkende werkelijkheid. In de jaren twintig en dertig werden de rechten van arbeiders en boeren in vele wetten vastgelegd en ze werden tot 1940 ook uitgevoerd. Er kan geen twijfel over bestaan dat arbeiders en boeren er in 1940 qua inkomen, onderwijs en elementaire medische zorg beter voorstonden dan in 1910. Dankzij de sterke links-radicalen factie in de PNR konden onder president Cárdenas (1934-1940) en zijn duidelijk linkse regering miljoenen hectares grootgrondbezit worden verdeeld en het aantal succesvolle stakingen in industrie en diensten groeide per jaar. De kentering kwam met een machtiger wordende bourgeoisie die in de late dertiger jaren de landhervorming wist af te remmen en erin slaagde om regime en Partij om te buigen naar snelle industriële ontwikkeling op basis van lage voedselprijzen en lonen. Dat leidde tot ‘a continuing disconnect between official rhetoric, that supported the revolutionary ideal of landreform and official actions that denigrated or blocked it’.³⁸ De links-radicalen factie in de Partij verloor haar gewicht en dissidenten, waaronder Bassols en vakbondsleider Vicente Lombardo Toledano, die in de jaren dertig, in opdracht van president Cardenas, de meeste arbeiders had bijeengebracht in de aan de PNR gelieerde arbeidersvakbond CTM, stapten uit de Partij en

³⁷ Ibidem, 79-99; Interview met de negentigjarige socialistische onderwijzeres Galicia de Ramos in Tlaxcala, oktober 1990.

³⁸ A.W. Navarro, recensie van *Rural Resistance in the Land of Zapata: The Jaramillista Movement and the Myth of the Pax Priista* in *Bulletin of Latin American Research* 30.1 (2011) 107-109: 107-108.

stichtten eigen partijen die onder zware druk niet veel meer werden dan *her majesty's loyal opposition*.

De al door Madero en Carranza beloofde liberale democratie was er onder de PNR en opvolger PRI nimmer gekomen, omdat een zittende president zijn opvolger aanwees en die daarna verkozen liet worden. De gerenommeerde historicus Daniël Cosío Villegas wees al in 1947 op de dalende legitimiteit van het regime.³⁹ Het regime dolf, uiteraard ongewild, mede haar eigen graf door een goed en gratis onderwijssysteem dat duizenden jongeren naar de stad bracht voor middelbaar en hoger onderwijs in een steeds meer unverfroren kapitalistisch Mexico. Boeren en arbeiders werden meer en meer verwaarloosd, openbare universiteiten en hogescholen werden broedplaatsen voor kritiek en verzet. Vlak vóór de Olympische Spelen in Mexico, oktober 1968, kwam het in de hoofdstad tot uit de hand lopende demonstraties en bezettingen. De regering sloeg in paniek terug en dat staat bekend als het bloedbad van Tlatelolco, waarbij vermoedelijk tweehonderdvijftig studenten de dood vonden. De intellectuele elite, waaronder de schrijver Octavio Paz, keerde de PRI de rug toe. De kritische historiografie nam snel toe. Die was al aarzelend begonnen onder Cosío Villegas, de man die de opdracht kreeg om de geschiedenis van de liberale periode en het Porfiriato te schrijven en daarbij tot de conclusie kwam dat het beeld aanzienlijk meer gedifferentieerd diende te zijn dan het officiële beeld.⁴⁰

Van nu af aan ging het definitief bergafwaarts met de PRI. Eveneens met de geloofwaardigheid van de geschiedenis van de Revolutie zoals Mexicanen die sinds de jaren 1920 op school, in toespraken op de nationale feestdagen en in de media hadden geleerd. De Revolutie stond in 1950 in de schoolboekjes en in de publicaties van openbare wetenschappelijke instellingen nog recht overeind als een echte *revolución popular*, geheel ten bate van het volk. Nu was de Revolutie door historici onttakeld. De nieuwe constructies werden door oppositionele politici dankbaar gebruikt en de PRI, die zichzelf beschouwde als het exclusieve symbool van de Revolutie, heeft in de verkiezingen van juli 2000 de macht verloren. Maar ook het regime van de huidige regeringspartij Partido de Acción Nacional (PAN) is selectief. Als oppositiepartij sinds 1940 had zij weinig op met de Revolutie

³⁹ D. Cosío Villegas, *La crisis de México* [De crisis van Mexico] (Mexico 1947).

⁴⁰ D. Cosío Villegas, *Historia Moderna de México* [De moderne geschiedenis van Mexico] (México 1955-1974). Van dit standaardwerk schreef hij vijf delen, waarvan vier over het Porfiriato.

en beperkte zich op 20 november 2010, honderd jaar na het uitbreken van de Revolutie, tot het herdenken van de grootondernemer en gematigde liberaal Madero, terwijl Zapata en Villa, de representanten van de *revolución popular*, werden genegeerd.